

Informační věda v kontextu filosofické hermeneutiky

H.-G. Gadamera, aneb, Universum informací v kontextu universa hermeneutiky a filosofie

Lucie Sakastrová

Ústav informačních studií a knihovnictví
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze

Postprint původní studie:

SAKASTROVÁ, Lucie. Informační věda v kontextu filosofické hermeneutiky H.-G. Gadamera, aneb, universum informací v kontextu universa hermeneutiky a filosofie. In: J. STEINEROVÁ, zost. *Knižničná a Informačná veda = Library and Information Science. XXIV*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 119-132. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. ISBN 978-80-223-3381-8.

Abstrakt

Cílem příspěvku je uvedení nejvýznamnějších myšlenek hermeneutické teorie, zejména filosofické hermeneutiky H.-G. Gadamera, v kontextu problematiky informační vědy. První části příspěvku jsou věnovány terminologickému a historickému úvodu do problematiky hermeneutické teorie. Prvopočátky hermeneutické teorie, spočívající v úsilí o postižení pravého, původního smyslu a významu textu, lze spatřovat již ve starověku. Filosofická hermeneutika coby propracovaná filosofická koncepce hermeneutiky spatřuje „světlo světa“ až ve století 20. v díle Hanse Georga Gadamera, které je zároveň určující i pro jakékoliv pozdější filosofické koncepce hermeneutiky. V jádrové části je poukázáno na některé souvislosti problematiky informací a informační vědy s problematikou (filosofické) hermeneutiky a také na jejich rozdíly. Konkrétně je pojednáno o problematice informací a informačních zdrojů jako o jednom z předmětů filosofické hermeneutiky, o problematice řeči jako o hlavním předmětu filosofické hermeneutiky i informační vědy a o problematice dějin chápaných jako soubor dosavadních výtvorů lidského ducha v konfrontaci s problematikou informetrie, bibliometrie a scientometrie. Následuje část pojednávající o možnosti využití hermeneutiky jako "nepočítající" metody humanitních věd. Navazující závěrečná část pojednává o možnosti využití hermeneutické teorie v "nepočítající" informační

vědě usilující o postižení problematiky informací a informačních zdrojů v kontextu problematiky universa.

Text

Hermeneutika, původně chápána jako „pouhá“ pomocná disciplína teologie, práva, filologie či filosofie určená k usnadnění porozumění anticko-křesťanským a popř. dalším textům, byla zejména v rámci filosofie H.-G. Gadamera (*1900, †2002) povýšena na problematiku rozumění obecně, bez ohledu na formu, jazyk, médium atd. interpretovaného. Z původně pomocné disciplíny byla postupně „povýšena“ na prostředek „seberozumění humanitních věd“ a lidské zkušenosti světa vůbec, stala se „ústředním problémem filosofie“, tj. prostředkem usnadnění rozumění světu (resp. lidské zkušenosti se světem) obecně zahrnující všechny dosavadní výtvořiny lidského ducha, nikoliv pouze anticko-křesťanské a popř. další texty. Protože všechny dosavadní výtvořiny lidského ducha lze do jisté míry chápat i jako soubor nejrůznějších typů informačních zdrojů, jež jsou tedy kromě filosofické hermeneutiky i předmětem zkoumání informační vědy, lze problematiku filosofické hermeneutiky chápat nejen jako „ústřední problém filosofie“ či prostředek „seberozumění humanitních věd“, ale i jako problém informační vědy.

Příspěvek má teoretický charakter, neklade si nárok na postižení všech podstatných okolností souvisejících s problematikou filosofické hermeneutiky; jeho cílem je poskytnout zamyšlení nad vybranými myšlenkami filosofické hermeneutiky v kontextu problematiky informační vědy.

1. Terminologický úvod

V souvislosti s tím, jak se hermeneutická teorie v dějinách vyvíjela a co (vše) bylo či je chápáno jako předmět hermeneutiky, se více či méně liší i jednotlivé definice a výklady tohoto pojmu v primární i sekundární literatuře. Například *Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy* (dále jako TDKIV) eliminuje předmět hermeneutiky pouze na výklad a interpretaci porozumění textu, když hermeneutiku definuje jako „filosofickou disciplínu zabývající se výkladem a interpretací porozumění textu. Hermeneutika přistupuje k libovolnému textu primárně jako k nepochopenému a klade si za cíl vypracovat účinné metody k jeho porozumění“ [JONÁK, 2003a].

Pravděpodobně obecnější či širší předmět a záběr hermeneutiky vyjadřuje definice L. Nekvindy [1997], která nehovoří o textech, ale o literárních dílech. Hermeneutika je podle této definice „nauka o všestranném výkladu literárních děl, o výstavbě i smyslu díla; původně jako výklad biblických textů ...“ [NEKVINDA, 1997, s. 67]. Ačkoliv se tedy tato definice omezuje pouze na díla literární, nikoliv díla obecně, důležitý posun oproti definici v TDKIV spočívá v upřednostnění obecného pojmu dílo (tj. abstraktní entity v souladu se smyslem uváděným ve známém modelu informačních entit FRBR [viz IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records, 1998]) oproti užšímu pojmu text znamenajícím již nějakou konkrétní (v tomto případě tedy textovou, popř. abecedně číselnou) realizaci díla.

V sekundární filosofické literatuře lze dále najít ještě obecnější definice a vymezení předmětu hermeneutiky. Jednou z nich je např. definice J. Olšovského [1999] operující při definici pojmu hermeneutika s termínem fenomén či předmět poznání. Podle této definice je hermeneutika definována jako „filosofická nauka zabývající se problémem (po)rozumění, chápání, výkladu a interpretace, jež vedou k uchopení smyslu fenoménů. Hermeneutika předpokládá postupy vcitování a vžívání se do předmětu poznání. Pracuje s pojmy jako význam, smysl, tradice, interpretace, (po)rozumění, sleduje hermeneutický kruh nekonečného pohybu relativně završených etap rozumění mezi celkem a částmi zkoumaného; cílem je dosažení jednoty poznávajícího vykladače a předmětu poznání. Hermeneutickou metodou se dosahuje pochopení toho, jak k nám promlouvá bytí; tak se stává hermeneutika překládáním nevýslovného do vyslovitelného v jazyce ...“ [OLŠOVSKÝ, 1999, s. 56].

Podobně obecnou definici pojmu hermeneutika nabízí i *Filosofický slovník* [1998], který navíc rozlišuje starší a novější chápání tohoto pojmu, a to:

- Hermeneutika původně jako umění výkladu (zpravidla starých textů, právních formulí, mýtů, věšteg či božích znamení)
- Hermeneutika v novější době jako jedna z filosofických metod, pojímající poznání jako specificky otevřené a reflektované porozumění (na rozdíl od metod, které akcentují vysvětlování a popis) [*Filosofický slovník*, 1998, s. 167].

Asi nejkomplexnější definici a šíři záběru výkladu pojmu hermeneutika nabízí J. Hroch [1997] v publikaci *Filosofická hermeneutika v dějinách a současnosti* prostřednictvím uvedení šesti základních významů tohoto pojmu, a to:

1. Hermeneutika jako umění významové interpretace textů
2. Hermeneutika jako proces, jehož pomocí lze zjistit hledisko, které podmiňuje postoj mluvčího k předmětu rozhovoru
3. Hermeneutika jako nauka o předpokladech a fenomenologii rozumění (chápání)
4. Hermeneutika jako metoda rozumění, tj. hermeneutický kruh; od celku k části, od části k celku
5. Hermeneutika jako teorie zdůvodňování procesu rozumění
6. Hermeneutika jako filosofická metoda rozumění lidskému bytí a bytí vůbec jakožto základ veškerého poznání [HROCH, 1997, s. 12].

2. Historický úvod

Historie hermeneutické teorie, byť termínem hermeneutika ještě neoznačované, sahá až do starověku a v širším smyslu lze např. podle J. Grondina o hermeneutice v historii hovořit přinejmenším “všude, kde byly nabízeny alespoň zčásti metodické pokyny pro interpretaci“ [GRONDIN, 1997, s. 13]. V rámci evropské kultury byl problém hermeneutiky spočívající v úsilí o postžení pravého, původního smyslu a významu textu patrně poprvé v teoretické podobě reflektován v antice, např. v souvislosti s interpretací a kritikou díla Homérova [HROCH, 1998, s. 7]. O filosofické hermeneutice coby propracované filosofické koncepci hermeneutiky vznášející nárok na universalitu lze však hovořit až od 20. století n. l. v souvislosti s dílem Hanse-Georga Gadamera [GRONDIN, 1997, s. 13].

Protože hlavním předmětem zkoumání hermeneutických teorií v minulosti byly především texty ve smyslu „všeobecně uspořádaných a zapsaných souborů slov“ [UHLÍŘ, 2003] a protože slova (resp. řeč) jsou hlavním nástrojem člověka pro popis a pochopení světa (tj. universa), vznášely i některé „předgadamerovské“ hermeneutické teorie nároky na universalitu. Nutným předpokladem byla myšlenka, že v universu textů, resp. řeči, se – vzhledem k její variabilitě, otevřenosti, mytičnosti či alegoričnosti apod. - zrcadlí universum světa (resp. lidské zkušenosti se světem) jako celku [Podrobněji k historii nejstarších hermeneutických teorií s nárokem na universalitu viz GRONDIN, 1997, s. 43-87].

Obecně a v nejširším smyslu slova se tak dá říci, že problém hermeneutiky (tj. problém „správného“ či srozumitelného výkladu a (po)rozumění smyslu interpretovaného) se objevil a dodnes objevuje všude tam, kde doslovný výklad či snaha o porozumění smyslu interpretovaného selhává a pro pochopení smyslu je tedy třeba se namísto doslovného uchýlit

k výkladu a porozumění na základě více či méně alegorické interpretace. V tomto smyslu tak lze spatřovat počátky hermeneutických teorií již v alegorickém výkladu mýtů u nejrůznějších prastarých kultur, v evropské historii pak zejména v souvislosti s řeckou a římskou mytologií a později s alegorickým (nedoslovným) výkladem biblických, ale i dalších textů.

Samotné slovo hermeneutika se v souvislosti s hermeneutickými teoriemi začalo objevovat až od 17. století [GRONDIN, 1997, s. 13]. Od té doby se hermeneutikou rozuměla věda, resp. umění výkladu ve formě nauky slibující poskytnutí normativních / technických pravidel „správného“ výkladu. Hermeneutika zde však stále sloužila pouze jako „pomocná disciplína“ etablovaných vědeckých odvětví, zejména teologie, filosofie a práva [GRONDIN, 1997, s. 13]. Přibližně od konce první poloviny 19. století se hermeneutika začíná zaměřovat na problém metodologických základů humanitních věd [HROCH, 1998, s. 15]. Filosofická hermeneutika coby propracovaná filosofická koncepce hermeneutiky spatřuje světlo světa až ve století 20. v díle Hanse-Georga Gadamera, které je zároveň určující i pro jakékoliv pozdější filosofické koncepce hermeneutiky [GRONDIN, 1997, s. 13-14].

Podstatným rysem Gadamerovy koncepce filosofické hermeneutiky pro účely informační vědy je do jisté míry ztotožnění problémů řeči s problémy universa, resp. s problémy lidské zkušenosti s universem. Řeč je zde chápána v nejširším slova smyslu nejen v podobě znakově zaznamenaných textů, ale i v podobě dalších řečových i neřečových útvarů a výtvorů lidského ducha, stejně jako „to (dosud) nevyřčené“ odehrávající se v lidském vědomí prostřednictvím myšlení, popř. i to člověkem v rámci universa dosud neobjevené, a tudíž (dosud) ani člověkem nepojmenované a nevyřčené – na své pojmenování (neboli „promluvení v bytí“) teprve čekající [podrobněji viz GADAMER, 2010, kap. Ontologický obrat hermeneutiky ve znamení řeči, s. 329-415; popř. GADAMER, 1999].

3. Informace a informační zdroje jako jeden z předmětů filosofické hermeneutiky

Protože za předmět filosofické hermeneutiky lze - v souladu s výše uvedenými definicemi - v nejširším slova smyslu považovat prakticky cokoliv, co lze vykládat, interpretovat nebo čemu lze (po)rozumět (tj. prakticky jakoukoliv část universa i universum jako celek), lze za předmět hermeneutiky nepochybně považovat i informace a informační zdroje jako specifickou součást universa. Prostřednictvím krátkého rozboru definic pojmů informace,

informační zdroj a informační věda lze poukázat na některé souvislosti problematiky informací a informační vědy s problematikou (filosofické) hermeneutiky.

TDKIV definuje informaci v nejobecnějším slova smyslu jako „údaj o reálném prostředí, o jeho stavu a procesech v něm probíhajících. Informace snižuje nebo odstraňuje neurčitost systému (např. příjemce informace). Množství informace je dáno rozdílem mezi stavem neurčitosti systému (entropie), kterou měl systém před přijetím informace, a stavem neurčitosti, která se přijetím informace odstranila. V tomto smyslu může být informace považována jak za vlastnost organizované hmoty vyjadřující její hloubkovou strukturu (varietu), tak za produkt poznání fixovaný ve znakové podobě v informačních nosičích“ [JONÁK, 2003b]. TDKIV dále uvádí více či méně rozdílné pojetí informace v různých oborech: „V informační vědě a knihovnictví se informací rozumí především sdělení, komunikovatelný poznatek, který má význam pro příjemce, nebo údaj usnadňující volbu mezi alternativními rozhodovacími možnostmi. Významné pro informační vědu je také pojetí informace jako psychofyziologického jevu a procesu, tedy jako součásti lidského vědomí (např. N. Wiener definuje informaci jako „obsah toho, co se vymění s vnějším světem, když se mu přizpůsobujeme a působíme na něj svým přizpůsobováním“). V exaktní vědě se např. za informaci považuje sdělení, které vyhovuje přísným kritériím logiky či příslušné vědy. V ekonomické vědě se informací rozumí sdělení, jehož výsledkem může být zisk nebo užitek. V oblasti výpočetní techniky se za informaci považuje kvantitativní vyjádření obsahu zprávy. Za jednotku informace se ve výpočetní technice považuje rozhodnutí mezi dvěma alternativami (0, 1) a vyjadřuje se jednotkou nazvanou bit“ [JONÁK, 2003b].

Informační zdroj je v TDKIV definován jako „informační objekt, který obsahuje dostupné informace odpovídající informačním potřebám uživatele. Informační zdroj může být tištěný, zvukový, obrazový nebo elektronický (včetně zdrojů dostupných online)“ [CELBOVÁ, 2003].

Informační věda coby věda zabývající se problematikou informací a informačních zdrojů je podle TDKIV definována jako „v nejširším pojetí obecná věda o informaci (fyzikální, biologické, kulturní). V užším významu věda interdisciplinárního charakteru zabývající se zákonitostmi procesů vzniku, zpracování, měření, kódování, ukládání, transformace, distribuce a recepce informací ve společnosti. Jejím cílem je zabezpečit a racionalizovat sociální informační a komunikační procesy“ [JONÁK, 2003c]. Jiří Cejpek v článku *Vymezení*

oboru knihovnictví a informační věda pro potřeby dalšího rozvoje TDKIV [CEJPEK, 2003b] dále dodává, že informační věda ve společnosti plní (a zkoumá) zejména zprostředkovatelskou funkci; jejím cílem je „společenské zprostředkování znakově zaznamenaných znalostí, zkušeností, příběhů a prožitků, a to prostřednictvím jak organizovaných sbírek dokumentů, tak také v globálním prostoru rozptýlených elektronických zdrojů“ [CEJPEK, 2003b].

Informační věda jako obecná věda o informaci a informačních procesech tedy zahrnuje:

- Informaci jako jev a proces probíhající v lidském vědomí
- Informaci potenciální, tj. zaznamenanou jakýmkoli znakovým systémem na jakémkoli hmotném nosiči
- Procesy shromažďování, zpracování, uchovávání a šíření takových informací v informačních systémech [CEJPEK, 1998, s. 131].

Jak vyplývá z výše uvedených definic a vymezení pojmů souvisejících s hermeneutikou a informační vědou, lze za předmět hermeneutiky považovat jakoukoliv část universa, jíž lze vykládat interpretovat, (po)rozumět, tj. i universum jako celek, zatímco předmětem informační vědy jsou především informace, popř. výsledky jejich kombinování v podobě složitějších informačních celků jako např. znalostí, informačních zdrojů, informačních či znalostních systémů apod. Podstatný rozdíl mezi informací a předmětem hermeneutiky ve smyslu něčeho, čemu lze (po)rozumět, je předpoklad, že informaci v podobě samostatného izolovaného údaje nebo sdělení bez jejího zasazení do širších souvislostí či kontextu pravděpodobně nijak smysluplně (po)rozumět nelze. Informace je zde, ať už ve smyslu matematickém nebo sociálním, chápána jako údaj či sdělení, který snižuje nebo odstraňuje neurčitost systému, ale pravděpodobně nevypovídá nic o tom, zda se snížením nebo odstraněním neurčitosti dochází nebo nedochází k lepšímu (po)rozumění tomu, co je díky ní uspořádáváno. Lepší uspořádání v tomto smyslu tudíž pravděpodobně rozhodně nutně neimplikuje také lepší (po)rozumění.

Oproti tomu další výše zmíněné pojmy a složitější informační celky jako znalost, zkušenost, příběh či prožitek, které lze, jak uvádí i J. Cejpek, při jistém zjednodušení redukovat buď na souhrnný pojem znalosti, popř. lidská zkušenost či lidské prožívání tohoto světa [CEJPEK, 2003b], už za předměty, jimž lze (na rozdíl od informací) porozumět do jisté míry i samostatně bez dalších souvislostí či kontextu, považovat lze, jelikož jsou, na rozdíl od

informace, charakterizovány i jistou „schopností abstrakce a generalizace dat a informací“ [JONÁK, 2003e]. Znalosti, zkušenosti, příběhy či prožitky lze tudíž, na rozdíl od informace, do jisté míry vykládat i alegoricky, a tudíž je za předpokladu jejich „správného“ výkladu, interpretace či (po)rozumění, aplikovat na různé – více či méně podobné – situace.

V souvislosti s problematikou toho, zda informace spolu se snížením nebo odstraněním neurčitosti může současně přispět i k lepšímu (po)rozumění, lze dále zmínit definici pojmu informace ve *Filosofickém slovníku* [1998], který informaci definuje jako „sdělení, zprávu, v užším smyslu, ale zpravidla obsah (poučení ze) sdělení či zprávy. Pojem informace je však pragmatický, za informaci lze tedy považovat pouze takovou skutečnost či jen domnělou pravdu, která je využitelná, zejména v komunikaci. Tedy i neinterpretované sdělení či zpráva je podnětem k nějaké aktivitě (informace je zárodek akce)“ [*Filosofický slovník*, 1998, s. 190]. Podstatné na této definici je zejména to, že za informaci lze tedy pravděpodobně považovat i domnělou pravdu a neinterpretované sdělení či neinterpretovanou zprávu - neboli, že k tomu, aby informace byla využitelná a měla nějaký účinek, není nezbytně nutné, aby byla pravdivá, stejně jako není nezbytně nutné interpretovat to či rozumět tomu, co říká z hlediska obsahu.

Zajímavostí z hlediska informační vědy je i to, že *Filosofický slovník* [1998] v rámci definice pojmu informace dále poměrně ostře rozlišuje kvantitativní a kvalitativní aspekt informace a současně nepřímo zdůrazňuje, že disciplíny zabývající se kvalitativním aspektem informace dosud nemají charakter ucelených a systematicky zpracovaných disciplín: „V matematické teorii informace, resp. teorii pravděpodobnosti je informace veličina vyjadřující míru neurčitosti jevu (jednotka bit), která je nepřímo úměrná pravděpodobnosti tohoto jevu. Toto pojetí informace vystihuje pouze syntaktický (kvantitativní) aspekt informace (což je navíc možné spíše ve výjimečných případech). Kvalitativní, tj. významový, resp. hodnotový aspekt informace zkoumají sémantická, resp. pragmatická teorie informace, které však dosud nemají charakter ucelených a systematicky zpracovaných disciplín“ [*Filosofický slovník*, 1998, s. 190]. Zajímavostí pro informační vědu je nepochybně i ta skutečnost, že ona sama v tomto slovníku v rámci definice pojmu informace vedle sémantické či pragmatické teorie informace zmíněna není.

Další zajímavostí v souvislosti s porovnáváním předmětu hermeneutiky a předmětu informační vědy je fakt, že účinek informace lze ve smyslu jejího kvantitativního aspektu alespoň v některých případech kvantifikovat, zatímco účinek (po)rozumění pravděpodobně

nikoliv, což souvisí i s faktem, že zatímco informaci a její účinek je schopen přijmout a pocítit jak člověk, tak stroj, smysluplně (po)rozumět znalosti, zkušenosti, příběhu či prožitku je schopen (a zřejmě tomu ani v budoucnu nebude jinak) pouze člověk. Stroj je sice schopen s informacemi provádět operace přetvářející je na složité znalostně-zkušenostní systémy simulující (po)rozumění (popř. moudrost), ve skutečnosti však nejde o nic víc než jen o důmyslné počítání.

Další zajímavou paralelou mezi informační vědou a hermeneutikou je podobné chápání procesu lidského myšlení, a to v případě informační vědy jako specifického informačního procesu (informace je podle N. Wienera „obsah toho, co se vymění s vnějším světem, když se mu přizpůsobujeme a působíme na něj svým přizpůsobováním“ [JONÁK, 2003b]). V případě filosofické hermeneutiky H.-G. Gadamera, inspirovaného v tomto případě např. i Platónem (*428/427 př.n.l., †348/347 př.n.l.), je proces lidského myšlení chápán jako „řečový děj, který má podobu vnitřního rozhovoru duše se sebou samou“ [GADAMER, 1999, s. 30]. Důležité je v této souvislosti zejména to, že jak informační věda, tak filosofická hermeneutika do předmětu svého zkoumání nezahrnují pouze znakově zaznamenané informace, tj. nejen tištěné, zvukové, obrazové nebo elektronické informační zdroje hmotné povahy, ale i nehmotné informační objekty (informační věda) či součásti universa vyjádřené sice v řeči (hermeneutika), nikoliv však pouze v řeči znakově zaznamenané, ale i té vnitřní odehrávající se jako psychofyziologický jev a proces v lidském vědomí při myšlení.

4. Řeč jako hlavní předmět filosofické hermeneutiky

Jak už bylo výše naznačeno, filosofická hermeneutika H.-G. Gadamera vychází z předpokladu, že proces (po)rozumění probíhá v řeči a má povahu rozhovoru. Proces (po)rozumění je zahajován nepřednější hermeneutickou podmínkou, a sice oslovením [viz GADAMER, 2010, s. 263]. Není-li interpret něčím osloven, nemá důvod se ani pokoušet (po)rozumět. Oslovit interpreta pak může především cosi zarážejícího, cizího, překvapivého, neočekávaného apod., které se dostává do napětí mezi původním očekáváním (předporozuměním / předsudky) interpreta a smyslem podání odhalujícím se v interpretovaném. Napětí vyvolané rozporem mezi původním očekáváním interpreta a smyslem podání ukazujícím se v interpretovaném v interpretovi vzbuzuje otázky, na které se při dalším pronikání do smyslu podání snaží nalézt odpovědi. Proces (po)rozumění chápáný jako proces hledání odpovědi na vyvolané otázky tudíž vyžaduje otevřenost a nedogmatický

přístup ve smyslu, že interpretované ví nebo může vědět více než interpret. Protože proces (po)rozumění i proces kladení otázek a hledání odpovědí na ně interpretem prostřednictvím dalšího pronikání do smyslu interpretovaného i interpretované jsou především řečovými útvary, je problematika (po)rozumění zároveň – a především – také problematikou řečovou [podrobněji viz GADAMER, 2010, s. 236-415].

Podobně je tomu i v případě informační vědy v procesu užívání informačních zdrojů. Podmínku oslovení lze zaměnit za podmínku vzniku informační potřeby; zarážející, cizí, překvapivé či neočekávané (tj. napětí mezi původním očekáváním (předporozuměním / předsudky) interpreta a smyslem podání odhalujícím se v interpretovaném) zase za deficit informací, popř. dočasný informační šum či bariéru; hledání odpovědí na vyvolané otázky pak za proces uspokojování informační potřeby, resp. proces aktivního / otevřeného / motivovaného / nedogmatického užívání informací či informačních zdrojů. Protože s informacemi a informačními zdroji uspokojujícími informační potřebu se uživatel nejčastěji setkává ve znakově zaznamenané, resp. řečové podobě, je problematika procesu uspokojování informačních potřeb - zahrnující i proces myšlení odehrávající se jako specifický informační jev a proces v lidském vědomí - zároveň – a především – také problematikou řečovou.

Důležité je v této souvislosti zdůvodnit Gadamerovo jednoznačné upřednostnění řečové problematiky před problematikou jazykovou. Zatímco jazyk lze považovat za více či méně složitý až těžkopádný systém znaků a výroků, řeč je jeho lehkou a praktickou realizací. Zatímco s jazykem coby systémem znaků a výroků lze provádět určité matematicko-logické operace (např. v případě výrokové logiky nebo v případě informační vědy v podobě formulace rešeršních dotazů apod.), řeč je živá, dynamická, proměnlivá, variabilní a neschopná „zajetí“ jakýmkoliv matematicko-logickými pravidly (což se patrně nejnápadněji projevuje zejména u řeči básnické). Prostřednictvím jazyka coby systému znaků a výroků svázaných konkrétními pravidly jejich kombinování tudíž nelze bez jeho praktické realizace v podobě řeči smysluplně (po)rozumět žádné lidské znalosti či zkušenosti, max. je nějak matematicko-logicky vyjádřit, podobně jako nelze (po)rozumět informaci coby izolovanému údaji či sdělení bez jejího zasazení do kontextu dalších informací.

Řeč, realizovaná např. v podobě znakově zaznamenané znalosti, zkušenosti, příběhu či prožitku, je podle H.-G. Gadamera, který se v tomto nechal inspirovat zejména myšlenkami „jazykového relativismu“ jazykovědce Wilhelma von Humboldta (*1767, †1835), odrazem

lidské zkušenosti světa. Upřednostněním řeči coby prostředku pochopení lidské zkušenosti s universem oproti jazyku tak H.-G. Gadamer - např. i podle B. Horyny interpretujícího Gadamerovu filosofickou hermeneutiku - nepřímo varuje před logikou, v níž výroky tvoří „sobě dostatečné jednotky smyslu“. Taková logika je totiž logika, jejímž cílem není dobrat se smyslu a pochopit, ale ovládnout jevy prostřednictvím jejich jazykové izolace a objektivace [HORYNA, 1998, s. 85]. Naproti tomu, řeč, myšlení, četba atd. uskutečňované jako rozhovor (tj. jako proces pronikání do smyslu prostřednictvím vyvolávání otázek a hledáním odpovědí na ně), plní, jak uvádí např. Z. Vyšohlíd ve smyslu, kterého si byl vědom i H.-G. Gadamer, kromě své dorozumívací funkce i funkci určitého morálního a sociálního fenoménu zahrnující nejen vědomí „dimenze Já-Ty“, ale též „vědomí existence Třetího“ (tj. jakési morální autority, popř. vědomí existence další osoby či osob) [VYŠOHLÍD, 2001, s. 128-135]. Řeč probíhající jako rozhovor, ať už v podobě samotného myšlení či interpretace, výkladu či (po)rozumění znakově zaznamenané znalosti, zkušenosti, příběhu či prožitku atd., tedy podle H.-G. Gadamera i jiných, na rozdíl od jazyka coby pouhého prostředku, zahrnuje kromě své čistě dorozumívací funkce i určitou etickou a sociální dimenzi. Pro účely informační vědy pak může Gadamerovo upřednostnění řeči oproti jazyku znamenat např. to, že prováděním matematicko-logických operací se znaky a výroky coby „sobě dostatečnými jednotkami smyslu“, které jsou však odtržené od jejich motivací, lze sice docílit zajímavých matematicko-logických výsledků, nicméně nevypovídajících nic ani o smyslu, natož pravdě či dobru takového počínání i jeho výsledků.

5. Dějiny jako soubor dosavadních výtvorů lidského ducha vs. bibliometrie, informetrie a scientometrie

Dalším, z hlediska informační vědy zajímavým, prvkem filosofické hermeneutiky H.-G. Gadamera je chápání dějin lidstva jako souboru historických pramenů, resp. všech dosavadních výtvorů lidského ducha. H.-G. Gadamer v této myšlence navazuje na myšlenky svého předchůdce Wilhelma Diltheyho (*1833, †1911), který podle něj usiloval o rozšíření problematiky romantické hermeneutiky na historickou metodologii či dokonce na teorii poznání humanitních věd [viz GADAMER, 2010, s. 182]. Protože s dějinami se člověk setkává zejména prostřednictvím historických textů (a popř. dalších historických výtvorů lidského ducha), které se snaží vykládat, interpretovat a (po)rozumět jim tak, aby jejich prostřednictvím porozuměl samotným dějinám, je problém hermeneutiky, dějin, ale

i humanitních věd obecně, právě proto, že jejich předmětem jsou zejména texty a další výtvořiny lidského ducha, podle H.-G. Gadamera problémem společným až totožným [viz GADAMER, 2010, s.181-182].

H.-G. Gadamer zde v návaznosti na myšlenky W. Diltheyho zřejmě vychází z předpokladu, že chce-li humanitní vědec porozumět nějaké části universa, která je předmětem „jeho vědy“, je třeba, aby nejprve (po)rozuměl – když ne všem, tak alespoň podstatným textům a výtvořinám lidského ducha s jím zkoumanou částí universa souvisejícím. Např. v případě historika snažícího se (po)rozumět určité historické epoše, je třeba, aby nejprve prostudoval a (po)rozuměl – když ne všem, tak alespoň podstatným dochovaným textům a výtvořinám lidského ducha jím zkoumané (interpretované / vykládané) historické epochy. Protože veškeré dosavadní historické prameny či jiné výtvořiny lidského ducha jsou odrazem dosavadní lidské zkušenosti se světem, lze aplikováním hermeneutického pravidla porozumění jednotlivému z celku a celku z jednotlivého [viz např. GADAMER, 2010, s. 257] na tyto prameny a výtvořiny pravděpodobně porozumět lidství, člověku a dosavadní lidské zkušenosti se světem vůbec, tj. nejen obsahům jím dosud vytvořených děl.

Jistě není pochyb o tom, že z kvantitativní, ale zejména kvality nejrůznějších dochovaných textů, pramenů a výtvořin lidského ducha vzniklých v rámci určité lidské kultury, civilizace či historické epochy apod. lze usuzovat na celkovou vyspělost příslušné lidské kultury, civilizace, historické epochy apod. Zejména v souvislosti s kvantitativními aspekty pramenů či výtvořin lidského ducha obecně vzniklých v rámci určité lidské kultury, civilizace či historické epochy se tudíž nabízí srovnání problému filosofické hermeneutiky spočívajícího v chápání dějin jako souboru historických výtvořin lidského ducha s problémem bibliometrie, informetrie a scientometrie coby vědními obory zabývajícími se kvantitativní analýzou dokumentů, resp. informací.

Bibliometrii lze podle TDKIV definovat jako „vědní obor zabývající se kvantitativní analýzou dokumentů vznikajících v rámci vědecké komunikace, který vychází z předpokladu, že zkoumané dokumenty jsou odrazem stavu vědeckého poznání. Bibliometrické výzkumy směřují k formulaci kvantitativních zákonitostí souvisejících s formální a sémantickou strukturou dokumentů (např. Bradfordův zákon, Lotkův zákon, Zipfův zákon atd.). Bibliometrie se chápe jako součást informetrie anebo scientometrie, prakticky se však s těmito disciplínami výrazně překrývá“ [ŠVEJDA, 2003a].

Informetrii lze podle TDKIV definovat jako „vědní obor, který používá matematicko-statistických metod k popisu a analýze informačních jevů za účelem hledání jejich zákonitostí. Jako součást informační vědy se zabývá především kvantifikací informace, kvantitativní analýzou informačních toků a dokumentů apod.; její výsledky slouží např. pro analýzu kvantitativního růstu literatury, účinnosti informačních systémů, role informací ve vědecké komunikaci apod.“ [ŠVEJDA, 2003b].

Scientometrii lze podle TDKIV definovat jako „metody matematické a statistické analýzy vědeckého výzkumu, především v přírodních vědách“ [JONÁK, 2003d].

Pro zjednodušení a podání krátkého srovnání mezi přístupem filosofické hermeneutiky chápající dějiny jako soubor historických výtvorů lidského ducha a přístupem bibliometrie, informetrie a scientometrie považujeme nyní výše uvedené termíny jako „historické texty“, „historické prameny“, „výtvořiny lidského ducha“, „dokumenty“, „informace“, „literatura“, „vědecký výzkum“ (resp. jeho výsledky v podobě dokumentů) apod. za jedno a totéž, a sice výtvořiny lidského ducha obecně. Ze všech třech výše uvedených definic a vymezení pojmů bibliometrie, informetrie a scientometrie vyplývá, že podstatný rozdíl mezi nimi a hermeneutikou spočívá v přístupu či metodě práce s výtvořiny lidského ducha. Zatímco cílem filosofické hermeneutiky je těmto výtvořinám, resp. jejich obsahům (po)rozumět, a to jak jednotlivě, tak v rámci celku včetně zasazení výsledků procesu (po)rozumění do problematiky universa, primárním cílem bibliometrie, informetrie a scientometrie je tyto výtvořiny spočítat a výsledky tohoto spočítání popř. dále analyzovat a vyhodnocovat, třeba taktéž se zohledněním problematiky universa jako celku. Nicméně největší rozdíl spočívá v tom, že zatímco filosofická hermeneutika se, aby se dobrala smysluplných výsledků, bez (po)rozumění obsahu jí zkoumaných výtvořin lidského ducha neobejde, bibliometrie, informetrie a scientometrie se „v jejich očích“ mohou dobrat smysluplných výsledků i přesto, aniž by o samotném obsahu výtvořin, jež jsou předmětem jejich zkoumání, cokoliv věděly. Zatímco filosofická hermeneutika je tudíž schopna hodnotit jak kvantitu, tak kvalitu výtvořin lidského ducha souvisejících s určitou částí universa, bibliometrie, informetrie a scientometrie jsou schopny vyčíslit a popř. slovně či řečově vyjádřit a vyhodnotit pouze jejich kvantitu.

Vyjdeme-li z předpokladu, že vyspělost určité civilizace, kultury či epochy se z pouhých kvantitativních výsledků zkoumání výtvořin této civilizace, kultury či epochy usuzovat víceméně nedá, pro bibliometrii, informetrii, scientometrii i „počítající“ informační vědu

obecně lze z výše uvedeného rozdílu v jejich přístupu k výtvorům lidského ducha oproti přístupu filosofické hermeneutiky vyvodit důsledek, že bibliometrie, informetrie, scientometrie a „počítající“ informační věda jsou sice do jisté míry schopny postihnout problematiku zkoumání informací a informačních zdrojů coby specifických typů výtvorů lidského ducha v kontextu zkoumání problematiky universa jako celku, ovšem pouze kvantitativně, nikoliv kvalitativně.

6. Hermeneutika jako „nepočítající“ metoda humanitních věd

H.-G. Gadamer se ve svém vrcholném díle *Pravda a metoda* [GADAMER, 2010] zabývá mimo jiné i problematikou humanitních věd, jejich „seberozumění“, metodologie, jakož i problematikou dosažení pravdy v humanitních vědách. Této problematice je věnována prakticky celá první část díla *Pravda a metoda* nazvaná *Rozkrytí otázky pravdy na zkušenosti umění* [viz GADAMER, 2010, s. 19-158]. H.-G. Gadamer v této souvislosti kritizuje „logické sebezamyšlení humanitních věd“ v 19. století, které sice vedlo k rozmachu těchto věd, nicméně je zcela ovládl vzor věd přírodních [viz GADAMER, 2010, s. 21]. Podle H.-G. Gadamera však nelze smysluplně uplatňovat metody typické pro přírodní vědy i ve vědách humanitních, jelikož humanitní vědy nefungují na principu postžení nějaké zákonitosti - tj. na principu logického usuzování, nýbrž spíše na základě usuzování psychologického a do jisté míry nevědomého, založeného, spíše než na logice, na určitém citu či taktu, a jedná se tudíž o „nepřesné vědy“ [viz GADAMER, 2010, s. 22].

H.-G. Gadamer se v této souvislosti nechal inspirovat zejména myšlenkami přírodovědce Hermanna von Helmholtze (*1821, †1894), který pro účely postžení rozdílů poznávání v přírodních a humanitních vědách rozlišil dva druhy indukce – logickou a umělecko-instinktivní. Zatímco přírodní vědy poznávají a interpretují universum na základě logické indukce, humanitní vědy na základě indukce umělecko-instinktivní, tj. na základě určitého psychologického taktu, který je stěží logicky vysvětlitelný i uchopitelný [viz GADAMER, 2010, s. 22 a 24]. Protože humanitní vědy podle H.-G. Gadamera podněcují otázky, na čem se takový psychologický takt zakládá, jak jej člověk nabývá apod., které jsou ztěžší jednoduše (pokud vůbec) zodpověditelné, vyslovuje zde zároveň myšlenku, že „humanitní vědy jsou a zůstávají problémem samotné filosofie“ [viz GADAMER, 2010, s. 24]. Gadamerovo ztotožnění problematiky hermeneutiky vztažené k filosofii (tj. filosofické hermeneutiky) a problematiky humanitních věd obecně tak mimo jiné spočívá i v úsilí

o dokázání, že „matematicky objektivizující přírodovědecká metodologie“ není všemocným, ani jediným možným nástrojem lidského poznávání a rozumění, ale „pouze zvláštním případem našeho porozumění tomu, co se s námi setkává“ [ČÁLEK, 1995, s. 6].

Protože informační vědu lze přinejmenším zčásti považovat taktéž za vědu humanitní, není pochyb o tom, že problém „ovládnutí humanitních věd vzorem věd přírodních“ se týká i informační vědy. Jak už bylo výše několikrát zmíněno, současná informační věda (zejména také díky metodám bibliometrie, informetrie a scientometrie v informační vědě uplatňovaných) je převážně „počítající“ informační vědou, nikoliv informační vědou - řekněme - „hermeneutickou“ či „filosofickou“. Zjednodušeně řečeno, zdá se, že současná informační věda za účelem dosažení svých výsledků sice čím dál více počítá (resp. provádí s informacemi, informačními zdroji atd. nejrůznější - čím dál složitější - matematicko-logické operace), nicméně zřejmě o to více se odklání od snahy o smysluplné (po)rozumění obsahu toho, na čem toto počítání (či matematicko-logické operace) provádí. Informační věda je tak sice zejména vlivem možností dnešních moderních informačně-komunikačních technologií schopna pracovat s čím dál analytičtějšími jednotkami informace, nicméně tyto, jak už bylo několikrát výše zmíněno, jsou-li chápány jako „sobě dostatečné jednotky smyslu“ neumožňují smysluplné (po)rozumění ani sobě samým, natož jakékoliv (po)rozumění univerzální.

Vlivem čím dál se zvyšující produkce nejrůznějších informačních zdrojů nejen v prostředí internetu – a zejména těch neautorizovaných – tak informační vědě a spolu s ní i lidstvu pravděpodobně hrozí, že zůstane-li pouze u jejich „počítání“ na úkor snahy o smysluplné (po)rozumění jejich obsahu, utopí se jak informační věda, tak lidstvo v „sobě dostatečných jednotkách smyslu“ v podobě informačních (ale i dezinformačních) banalit a trivialit mediálního a virtuálního světa na úkor znakově zaznamenaných znalostí, zkušeností, příběhů a prožitků dosavadní lidské zkušenosti se světem reálným, na což koneckonců již nějakou dobu upozorňují jak filosofové, tak teoretici médií. Příkladem budiž zejména titul *Ubavit se k smrti* [POSTMAN, 2010] mediálního teoretika Neila Postmana varující před negativními důsledky moderních informačně-komunikačních technologií a médií, zejména televize, včetně důsledků jejich vlivu na podobu veřejné komunikace (vyjadřuje zde obavu, že myšlení bude postupně plně nahrazeno zábavou), nebo titul *Teorie nevzdělanosti : omyly společnosti vědění* [LIESSMANN, 2008] filosofa K. P. Liessmanna varující před postupným vytlačováním vzdělanosti chápáné jako moudrost tzv. „sebevědomou nevzdělaností“

zacházející s informacemi či znalostmi pouze jako se „sobě dostatečnými jednotkami smyslu“, přičemž celkový smysl uniká.

Závěr

Protože jednou ze stěžejních myšlenek Gadamerovy filosofické hermeneutiky je i předpoklad, že ze stavu řeči (tj. jak je řeč reálně a prakticky užívána v každodenním životě) lze usuzovat i na stav společnosti, tj. sledovat a vyhodnocovat vzestup, stagnaci či úpadek společnosti podle vzestupu, stagnace či úpadku řeči [viz např. GADAMER, 1999, s. 36], lze předpokládat, že kvalitativní obsahovou analýzou informačních obsahů vytvářených a komunikovaných ve společnosti prostřednictvím řeči lze prostřednictvím komplexního (po)rozumění výsledkům této analýzy poukazovat na problémy společnosti jako celku. Jako asi nejzajímavější výzkumný materiál v této souvislosti se v současnosti nabízejí zejména moderní kolektivně tvořené informační obsahy vznikající na prostředcích webu 2.0. Analýzou jejich obsahů v podobě analýzy řeči v nich užívané lze jistě docílit zajímavých kvalitativních výsledků poukazujících na problémy moderní společnosti jako celku.

Není pochyb o tom, že poukazování na problémy moderní společnosti není ani tak úkolem nebo dokonce povinností informační vědy, jako spíše sociologie, filosofie a dalších humanitních a sociálních věd. Nicméně, jak už bylo výše několikrát zmíněno, humanitní a sociální vědy jsou vědami, které k problematice (po)rozumění universu přistupují zejména skrze (po)rozumění dosavadním výtvorům lidského ducha, zejména pak textům. Protože jakýkoliv výtvor lidského ducha lze současně nepochybně považovat i za více či méně specifický typ informačního zdroje, jsou veškeré dosavadní výtvořiny lidského ducha nepochybně i předmětem informační vědy.

Ačkoliv tedy informační věda sama o sobě není schopna bez pomoci dalších humanitních a sociálních věd pronášet jednoznačné soudy o problémech moderní společnosti, měla by zřejmě, aby její práce, jakož i její výsledky v současné i budoucích lidských společnostech a civilizacích dávaly nejen matematický, tj. kvantitativní rozměr a smysl, ale také rozměr a smysl – řekněme – lidský, sociologický či filosofický, se snažit dostát alespoň požadavku stanoveného Jiřím Cejpkem již v roce 2003 spočívajícím v „nezbytnosti „ukotvení“ informační vědy v širším i užším pojetí ve filosofii a v humanitních a sociálních vědách“ [CEJPEK, 2003b] a díky tomu se pokusit „reflektovat globální problémy současného světa“ [CEJPEK, 2003a], projevující se mimo jiné třeba i ve stavu úrovně užívání řeči v podobě

ústní, písemné, ale i vnitřní komunikace člověka se sebou samým. Jako jeden z možných prostředků či vodítek, jak k tomuto cíli či požadavku účinně směřovat může informační vědě posloužit třeba právě hermeneutická teorie mající - díky chápání všech dosavadních výtvorů lidského ducha jako souboru nejrůznějších typů informačních zdrojů - s informační vědou, když ne společnou metodu, tak nepochybně alespoň společný předmět bádání.

Seznam citovaných informačních zdrojů

- CEJPEK, Jiří, 1998. *Informace, komunikace a myšlení: úvod do informační vědy*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-767-4.
- CEJPEK, Jiří a Josef SCHWARZ, 2003a. Informační věda by měla reflektovat globální problémy současného světa: rozhovor s prof. PhDr. Jiřím Cejpkem, CSc., emeritním profesorem Univerzity Karlovy. *Ikaros* [online], 2003, 7(5) [cit. 2012-09-03]. ISSN 1212-5075. Dostupné z: <http://www.ikaros.cz/informacni-veda-by-mela-reflektovat-globalni-problemy-soucasneho-sveta>.
- CEJPEK, Jiří, 2003b. Vymezení oboru knihovnictví a informační věda pro potřeby dalšího rozvoje TDKIV. *Národní knihovna*, 2003, 14(4), s. 229-233. ISSN 0862-7487. Dostupné také z: <http://knihovna.nkp.cz/NKKR0304/0304229.html>.
- CELBOVÁ, Ludmila, 2003. Informační zdroj. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2012-09-02]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000887&local_base=KTD.
- ČÁLEK, Oldřich, 1995. Co je podstatou tázání. *Tvar*, 1995, 6(10), s. 6-7. ISSN 0862-657X. Dostupné také z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Tvar/6.1995/10>. Recenze na: Gadamer, Hans-Georg. *Problém dějinného vědomí*. Praha: Filosofia, 1994.
- *Filosofický slovník*. 2. rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998. 463 s. ISBN 80-7182-064-4.
- GADAMER, Hans-Georg a Jan SOKOL, ed., 1999. *Člověk a řeč: (výbor textů)*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 1999. 154 s. Oikúmené. ISBN 80-86005-76-3.
- GADAMER, Hans-Georg, 2010. *Pravda a metoda I: nárys filosofické hermeneutiky*. Vyd. 1. Praha: Triáda, 2010. 415 s. Paprsek; sv. 18. ISBN 978-80-87256-04-6.
- GRONDIN, Jean, 1997. *Úvod do hermeneutiky*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1997. 247 s. Oikúmené. ISBN 80-86005-43-7.
- HORYNA, Břetislav, 1998. *Filosofie posledních let před koncem filosofie: kapitoly ze současné německé filosofie*. Vyd. 1. Praha: KLP-Koniasch Latin Press, 1998. 348 s. Kassandra. ISBN 80-85917-49-1.
- HROCH, Jaroslav, 1997. *Filosofická hermeneutika v dějinách a současnosti*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 1997. 204 s. Spisy Masarykovy univerzity v Brně. Filozofická fakulta = Opera Universitatis Masarykianae Brunensis. Facultas philosophica, č. 313. Rubikon, sv. 3. ISBN 80-210-1709-0.

- IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records, 1998. *Functional Requirements for Bibliographic Records: Final Report*. München: Saur, 1998. viii, 136 s. UBCIM publications. New series, vol. 19. ISBN 978-3-598-11382-6. Dostupné také z: <http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr.htm>.
- JONÁK, Zdeněk, 2003a. Hermeneutika. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2012-08-31]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000002766&local_base=KTD.
- JONÁK, Zdeněk, 2003b. Informace. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2012-09-02]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000456&local_base=KTD.
- JONÁK, Zdeněk, 2003c. Informační věda. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2012-09-02]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000472&local_base=KTD.
- JONÁK, Zdeněk, 2003d. Scientometrie. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2012-09-04]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000002793&local_base=KTD.
- JONÁK, Zdeněk, 2003e. Znalost. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2012-09-04]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000498&local_base=KTD.
- LIESSMANN, Konrad Paul, 2008. *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2008. 125 s. XXI. století; sv. 4. ISBN 978-80-200-1677-5. Dostupné také z: <http://eknihy.nkp.cz/search/handle/uuid:fc3377dd-e38d-11e0-9a5e-001e4ff27ac1>.
- NEKVINDA, Libor, 1997. *Stručný pojmový slovník k dějinám filosofie*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 1997. 238 s. ISBN 80-7041-062-0.
- OLŠOVSKÝ, Jiří, 1999. *Slovník filosofických pojmů současnosti*. Vyd. 1. Praha: Erika, 1999. 188 s. ISBN 80-7190-804-5.
- POSTMAN, Neil, 2010. *Ubavit se k smrti: veřejná komunikace ve věku zábavy*. 2., opr. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010. 204 s. ISBN 978-80-204-2206-4.
- ŠVEJDA, Jan, 2003a. Bibliometrie. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2012-09-04]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000344&local_base=KTD.
- ŠVEJDA, Jan, 2003b. Informetrie. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2012-09-04]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000343&local_base=KTD.

- UHLÍŘ, Zdeněk, 2003. Text. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2012-08-31]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000002471&local_base=KTD.
- VYŠOHLÍD, Zdeněk, 2001. *O víře a rozumění*. Vyd. 1. Praha: Svoboda Servis, 2001. 215 s. ISBN 80-86320-18-9.